

НАУЧНИ СКУП С МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ

**ИНОВАТИВНИ ПРИСТУП ВАСПИТАЊУ И
ОБРАЗОВАЊУ: СТАЊЕ, ДИЛЕМЕ И
ПЕРСПЕКТИВЕ**

•Зборник радова•

**Лепосавић
2019**

**ИНОВАТИВНИ ПРИСТУП ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ:
СТАЊЕ, ДИЛЕМЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ**
Научни скуп с међународним учешћем

Издавач

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

За издавача

Др Синиша Г. Минић (одговорни уредник)

Уредници

Др Љиљана Пауновић
Др Слађана Видосављевић

Лектори

Снежана Кадић (српски језик)
Миљан Миљковић (енглески језик)
Мр Раиса Цветковић (руски језик)

Техничко уређење

Мирко Чакаревић

Корице

Мирко Чакаревић: Иновативни приступ васпитању и
образовању

Штампа

Графика *Симић*, Крушевац

Тираж

200 примерака

Лепосавић

2019

ISBN 978-86-84143-51-0

Рада Р. Стијовић

Прегледни рад
ISBN 978-86-84143-51-0
стр. 25-33

ЗАДАЦИ И МОГУЋНОСТИ РАДА УЧИТЕЉА НА ОЧУВАЊУ ЈЕЗИЧКЕ БАШТИНЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ, САДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА И ИСКУСТВО ПРЕДАКА¹

Сажетак: У раду се говори о језичким истраживањима на територији данашњег Косова и Метохије и задацима који још треба да се ураде. Истиче се допринос који су овим истраживањима, нарочито на пољу лексикографије, дијалектологије и ономастике, дали учитељи и други просветни радници са ових простора. Наводи се значај њиховог рада за очување језичке баштине, али и за извођење релевантних лингвистичких и ванлингвистичких закључака. Указује се на важност даљих језичких испитивања и учешћа у њима садашњих и будућих учитеља, који су у сталном контакту са информаторима.

Кључне речи: Косово и Метохија, учитељи, српски народни говори, дијалекатски речници, збирке речи, ономастика.

Својим лексичким фондом, као и целокупном структуром, језик може да буде документ о животу једног народа, сведочанство о његовој етничкој, културној, па и политичкој историји. Језик може да сведочи о друштвеним односима, о начину живота људи, њиховим обичајима, занимањима којима су се бавили, контактима са другим народима, може да указује и на територије које су заузимали. Из тога, поред осталог, проистиче и значај лингвистичких истраживања. На територији Косова и Метохије она нису била могућа пре балканских ратова. Ометале су их турске власти и наоружано албанско становништво. Ослобођење Косова и Метохије донеће слободу кретања и омогућити ова испитивања.²

¹Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

²Зачетник савремене српске науке о језику Александар Белић, испитујући говоре источне и јужне Србије, зауставио се на границама преткумановске Србије. О разлозима који су онемогућавали истраживања Белић пише 1912. године: „У средишту данашњег интересовања судбином целокупног нашег народа лежи Стара Србија... Али морам приметити... да су језичка истраживања, баш у овим крајевима, знатно отежана, а по негде просто и онемогућена, непријатељским држањем према сваком културном раду турских власти и арнаутских војних, да не речем разбојничких, насеља” (Белић 1999, 69).

Ипак, појединачних доприноса језичким истраживањима било је и пре ослобођења. За потребе израде великог *Речника народнога књижевног језика српског* Српске краљевске академије (који већ седам деценија излази под називом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*) Стојан Новаковић је 1893. упутио посланицу Српској краљевској академији да се отпочне прикупљање речи по народу, а нешто касније и упутства скупљачима речи за њихову обраду. Посао прикупљања лексике био је скопчан с бројним тешкоћама, јер велики делови српског народа нису били ослобођени, није било ни слободе кретања ни слободе истраживања. Велику улогу у томе послу одиграли су учитељи и свештеници, који су били у сталном контакту с народом.

Вредне лексичке прилоге са простора Косова и Метохије дали су просветни радници: учитељ у Срећкој Миладин Н. Симић, који је у два наврата (1899. и 1901) предао Академији укупно 622 речи из Сиринићке жупе и Призрена, учитељ Владимир Поповић, који је 1911. предао збирку од свега 92 речи такође из Призрена и, родне, Сиринићке жупе, учитељ Апостол (Васић) Шопић дао је 1911. збирку од 102 речи из Грачанице. Два Елезовића су такође дала допринос прикупљању лексике са ових простора. Нарочито је значајан Глигорије Глиша Елезовић, који је као студент сакупио језичку грађу и 1905. године уступио Академији Збирку речи из западног косовског дијалекта, Вучитрна и околине, а који је касније и сам радио на изради Речника САНУ. Посао на прикупљању и обради лексике он је наставио и по завршетку студија и сачинио наш најстарији и задуго једини дијалекатски речник – *Речник косовско-метохиског дијалекта*.³ Други Елезовић је учитељ Јеротије Елезовић, који је 1911. предао Академији збирку речи из Колашина и Вучитрна. Међу речничком грађом нађе се и покоји пример из Призрена учитеља Драгослава Вукићевића. Милан Бајић је био ђак Призренске богословије, а Академији је 1911. године предао Збирку речи са Косова.

Посебно је драгоцен садржајна и богата рукописна збирка знаменитог Призренца генерала Димитрија Чемерићића (преко 15000 речи), која је значајна не само као лексички извор за Речник САНУ већ и као извор за проучавање језика овог краја, а и

³На идеју да од лексикографске грађе прикупљане почетком XX века на Косову и Метохији за Лексикографски одсек СКА, сачини *Речник косовско-метохиског дијалекта* Елезовић је дошао још 1914. године. У томе га је омео Први светски рат, па је до реализације дошло тек 1932 (I), односно 1935 (II) године (Елезовић, IX).

живота и обичаја Призренаца, о чему Чемерикић даје информације уз поједине речи.

Све ове рукописне збирке, које представљају велику лингвистичку, али и етнографску и уопште културну вредност, чувају се у Институту за српски језик САНУ и уграђују у велики Академијин речник.

Значајна грана науке о језику јесте ономастика – наука о именима. Ономастичка истраживања српског језичког простора понајбоље су урађена управо овде, на простору Косова и Метохије. Далековидошћу академика Павла Ивића и великим прегалаштвом Светозара Стијовића спасени су у највећој мери ономастички подаци са ових простора. Сведоци непрестаног одсељавања Срба, слутећи немиле догађаје који ће уследити, Ивић и Стијовић су 1975. организована ономастичка истраживања у Србији отпочели управо од Косова и Метохије.⁴

Прве две године теренска истраживања обављао је Светозар Стијовић сам, али је убрзо, свестан хитности задатка, окупио и обучио за лингвистички рад на терену екипу сарадника састављену махом од наставника и професора са подручја јужне српске покрајине. То су били Данило Стијовић и Алија Џоговић, средњошколоски професори из Пећи, Радислав Пумпаловић, професор из Истока, Милета Букумирић, тада наставник у основној школи у Гораждевцу крај Пећи, Маринко Божовић, тада професор у Зубином Потоку, Драган Микетић из Пећи, тада студент Филозофског факултета у Приштини. Касније су се овом тиму прикључили и други сарадници.

Етничка слика Косова и Метохије последњих деценија драстично је промењена. Међутим, прикупљен ономастички материјал, топономастички и антропономастички (с бројним етнографским и другим подацима), сведочи о животу Срба на овим просторима, а поређењем са подацима из средњовековних извора (Бањска, Дечанска, Светоарханђелска и друге хрисовуље), као и из турских катастарских пописа – дефтера (Област

⁴Систематска ономастичка истраживања на Косову и Метохији, као и у Србији уопште, отпочела су јуна 1975. године у оквиру Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности. Организовали су их академик Павле Ивић, председник Одбора и др Светозар Стијовић, секретар Одбора, а све на основу раније иницијативе академика Милана Будимира. Теренска истраживања отпочета су у северној Метохији да би се проширила по осталим деловима покрајине обухватајући насеља са становништвом чији је матерњи језик српски (тада под називом српскохрватски). У ретким случајевима сакупљена је микротопонимија у селима са албанским становништвом. Истраживањем нису била обухваћена велика градска насеља.

Бранковића из 1455. и Попис Скадарског санџака из 1485. године), долази се до поузданих доказа о континуитету српског живља на овим просторима.⁵

Испитивања су показала да је упркос великим етно-језичким променама у овим крајевима до најновијих времена био сачуван велики број старих имена, неких без измена (Белица, Берково, Брестовик, Бистрица, Кијево, Котрадић), неких с малим (Батуша : Ботуша, Папраћане : Прапраћане, Жач : Жалч), а неких са знатним променама (Лабаница : Јабланица, Турићевац : Тудоричевци, Бролић : Бродлиће, Фаче : Хвалче). Велика промена коју је, нпр., претрпео топоним *Уњемир* навео је на погрешне закључке о његовој етимологији. Овај топоним, забележен у Дечанској хрисовуљи, настао је од старог словенског личног имена *Уње* (*уње* – „боље”, попут Бољеслав). У албанском језику прерађен је у *Ujmir*, па потом код нас преведен са Добра Вода, јер је, због архаизирања речи *уње*, првобитан назив постао нејасан (Пешикан 1981, 19–20. и 74–89).

Ови крајеви су, по сведочанству средњовековних повеља, до доласка Турака били настањени словенским живљем (Пешикан 1983: 123–125). Албанци се на Косову и у Метохији јављају тек у турско време, и то најпре око Ђаковице и Призрена. Према турском попису у области Бранковића 1455. године још није било ниједног Албанца, а у Скадарском санџаку, према попису из 1485, било их је у Алтину и Доњој Метохији (Пешикан 1988, 81–82). Илустративан је податак да је 1485. године, према подацима које доноси албански историчар Селами Пуљаха, у пећкој нахији било 4910 српских кућа и 164 албанске (дакле, однос је 30 према 1), у вучитрнској нахији је било 287 српских и 5 албанских кућа, а у приштинској 91 српска и ниједна албанска кућа (Ивић 2014, 376). До интензивнијег продора Албанаца у ове крајеве дошло је тек када су они масовно почели да прелазе у ислам бивајући тако привилеговани и када су Срби кренули у велике сеобе. Да су Албанци дошли на празну земљу, свакако је не би именовали српским именима.⁶

⁵Прикупљена ономастичка грађа, као и студије из савремене и историјске ономастике настале на основу ове грађе у највећој мери су објављивани у часопису Ономастолошки прилози, Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику, Београд, I (1979) – XXIV (2017).

⁶Уколико нису наслеђена из античких времена, као на пример Липљан, сва стара имена градова су словенског порекла: *Пећ* (стара словенска реч *пешт* – пећина), *Приштина* (опет стара словенска реч *пришт* – избочина), *Митровица* (по цркви Св. Димитрија), *Гораждевац* (старо *Горажда Вџс – Гораздово село*), *Вучитрн*, *Призрен*, *Исток*, *Љутоглави*, *Бањица*, *Васиљево*, *Белица*, *Берково*, *Брестовик*, *Дубовик*, *Кош*, *Драгаш*, *Штрпце*, *Звечан*, *Подујево* итд.

Велики допринос ономастици Косова и Метохије дао је академик Александар Лома, пре свега својом монографијом *Географска терминологија Бањске хрисовуље* (2013). Ломина анализа топономастичких података Бањске хрисовуље показује да су Косово и Метохија „у пуном смислу речи словенска земља, обележена, од десетог столећа наовамо, посебним језичким идентитетом – старосрпским” (Лома 2013, 299).

Народни говори су важни не само за осветљавање битних језичких питања већ и као сведочанство о нашој прошлости, нашим сеобама. Показују то и дијалекти настали на територији косовско-метохијске покрајине – косовско-ресавски и призренско-јужноморавски.⁷ Они се данас пружају кроз Србију као уске дијагоналне траке: косовско-ресавски од Дечана и Пећи преко Ресаве до Кладова на Дунаву, а призренско-тимочки иде од Призрена и Таковице, долином Јужне Мораве до Сталаћа, Ражња и до повише Књажевца. Оваква дијалекатска слика не би се могла објаснити да се не зна за косовско-метохијске струје расељавања које су ишле кроз Србију с једног краја на други разносећи и говор Косоваца и Метохијаца.

Језичка испитивања показују и то да у време сеобе није било Албанаца у крајевима одакле су Срби пошли. Познато је, наиме, да у говорима ова два наша дијалекта на Косову, а нарочито у Метохији, има трагова албанског утицаја (као уосталом и у другим нашим говорима који су у контакту са албанским).⁸ Овога нема у говорима исељеника из ових крајева у другим деловима Србије и то управо сведочи да тих појава није било у њиховим завичајима у доба сеобе. Из тога следи да је албански језички утицај релативно скорашњи, односно да је скорашње и присуство Албанаца у тим крајевима. На овај начин се дијалектологија показује као важан чинилац у познавању историје овог краја (Ивић 1999, 6).

У протеклих сто година, прекиданих вишегодишњим ратовима, остварени су значајни резултати у проучавању народних говора Косова и Метохије. Неке појаве су ипак дочекале сам крај 20. века да буду разрешене или уочене. Једна од њих је

⁷Говори Косова и Метохије обухватају неколико дијалекатских типова, екавски косовско-ресавски говор, призренско-јужноморавски и говор шарпланинске жупе Гора као специфична мешавина призренско-јужноморавског дијалекта и западномакедонских говора, затим ијекавски (у Ибарском Колашину) и екавско-ијекавски (на левој обали Ибра у околини Лепосавића).

⁸Утицај се најјаче огледа у умекшавању *л* испред *е* и *и* (*л'ивада*) и претварању *љ* у меко *л'* (*недел'а*).

чување фонолошке индивидуалности неоакута на падинама Копаоника у оквиру косовско-ресавског дијалекта⁹, а друга префонологизација наглашених вокала *e* и *o* у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова.¹⁰ У оба ова случаја вредан допринос дали су студенти Филолошког односно Филозофског факултета, који су у оквиру својих семинарских задатака доносили снимљене траке са говором мештана испитиваних подручја.¹¹

У класичној дијалектологији остаје још доста да се уради. Још увек постоје крајеви чији језички системи нису монографски описани. Велику пажњу треба посветити лингвогеографским испитивањима. Потребно је урадити речнике сваког дијалекатског типа. Треба утврдити и прецизне изгласе префонологизације и копаоничког неоакута.

Почетак 20. века донео је ослобођење Косова и Метохије и могућност свеколиког па и језичког испитивања ове наше јужне покрајине. Крајем ХХ века огромна већина Срба морала је да напусти своје домове. Њихов говор ће у новој средини неминовно попримити и другачије одлике. Све оно што се није стигло записати, неповратно је изгубљено. Оно што је записано, а што је импозантно и вредно пажње, као и оно што се још може записати од косовско-метохијских Срба на Косову и Метохији, као и у расејању, остаје као задатак садашњој генерацији интелектуалаца, међу којима, када је прикупљање грађе у питању, нарочито лексике, велики потенцијал видим управо у полазницима Учитељског факултета у Лепосавићу, као и Филозофског факултета у Косовској Митровици. Модерна технологија у многоме олакшава овај задатак.

⁹Појава захвата ареал дуг најмање 40 километара у ваздушној линији источно и североисточно од Копаоника (Ивић 2018, 161).

¹⁰Наиме, у већини ових говора наглашени вокали *e* и *o* (и, евентуално, ови вокали у слогу непосредно пред акцентом) приликом нестанка квантитета дали су двојак рефлекс: дуго *e* и *o* је дало затворене *e* и *o*, а кратко *e* и *o* је дало отворене *e* и *o*. На територији југоисточног Косова ова појава је праћена факултативном дифтонгизацијом (Стијовић 2010).

¹¹За утврђивање постојања неоакута значајну улогу су имале четири касетофонске траке које је снимила студенткиња проф. Драгољуба Петровића Драгица Савић, а допринос утврђивању ареала појаве префонологизације дала је и моја студенткиња Марина Станојевић, која је у оквиру семинарског рада на трећој години Филозофског факултета Приштинског универзитета (са седиштем у Косовској Митровици) сачинила 2006. године магнетофонски запис у косовском селу Рабовце, на коме се врло јасно код информаторке уочавала разлика између некадашњих дугих и кратких акценатованих вокала *e* и *o*.

ЗАДАЦИ И МОГУЋНОСТИ РАДА УЧИТЕЉА НА ОЧУВАЊУ ЈЕЗИЧКЕ БАШТИНЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ, САДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА И ИСКУСТВО ПРЕДАКА

Народни говори су важни не само за осветљавање битних језичких питања, за разне језичке дисциплине, већ и као драгоцену сведочанство о нашем народном животу, о нашој прошлости, обичајима, веровањима, занимањима, контактима са другим народима и нашим сеобама. Из тога, поред осталог, проистиче и значај лингвистичких истраживања. На територији Косова и Метохије она нису била могућа пре балканских ратова. Ометале су их турске власти и наоружано албанско становништво. Ослобођење Косова и Метохије донеће слободу кретања и омогућити ова истраживања.

Ипак, било је и у тим прошлим временима образованих ентузијаста који су дали важан допринос прикупљању језичке грађе из ових крајева, а међу њима треба истаћи учитеље као што су Миладин Симић, Владимир Поповић, Апостол (Васић) Шопић и др., или тадашњег студента Глишу Елезовића итд., који су сачинили вредне збирке речи за потребе великог Речника САНУ, а Елезовић и први дијалекатски речник у српској лексикографији.

У протеклих сто година остварени су значајни резултати у проучавању народних говора Косова и Метохије. Ономастичка истраживања понајбоље су урађена управо на овом простору и она су поуздано сведочанство о континуитету српског живља на Косову и Метохији. Значајан допринос овим истраживањима дали су наставници и професори са ових простора.

У раду се говори о језичким испитивањима на територији данашњег Косова и Метохије и указује на задатке, нарочито лексикографске, који још треба да се ураде. Истиче се допринос који могу да дају садашњи, као и будући учитељи са ових простора, који су увек у окружењу информатора.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. (1999). *Стара Србија са историјско-језичке тачке гледишта*, Историја српског језика : студије, расправе, критике. Београд: 1999, том 7, 69–75 (Изабрана дела Александра Белића).
- Ивић, П. (1999). *Два стариначка српска дијалекта на тлу Косова и Метохије*. Београд: Задужбина, бр. 47, 6.

-
- Ивић, П. (2014). *Научна слика Покрајине*, Полемички и други сродни списи IX/2, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 278–282.
- Ивић, П. (2018). *Неоакут на падинама Копаника*, Расправе, студије, чланци X/2***, О дијалектологији. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 153–163.
- Лома, А. (2013). *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику. Библиотека ономотолошких прилога, књ. 2, стр. 386.
- Пешикан, М. (1983). *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба (други део)*, Ономотолошки прилози. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику, књ. IV, 1–135.
- Пешикан, М. (1986). *Стара имена из доњег Подримља*, Ономотолошки прилози. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за ономастику, књ. VII, 1–119.
- Пешикан М. и Стијовић, С. (1987). *О именима из турских пописа Косова у XV веку*, Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа. Призрен: Епархија Рашко-призренска, Београд: Богословски факултет, 597–606.
- Пешикан, М. (1988). *О историјској ономастици Косова*, Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за проучавање Косова, књ. 1, 81–87.
- РСАНУ 1959–2017, *Речник српкохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–XX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Стијовић, С. (1988). *Савремена ономастика Косова и Метохије*, Зборник округлог стола о научном истраживању Косова. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. Одбор за проучавање Косова, књ. 1, 115–126.
- Стијовић, Р. (2010). *Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених вокала е и о у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима 1. Језик и народна традиција. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Београд: Завод за уџбенике, 319–325.

TASKS AND OPORTUNITIES OF TEACHERS' WORK TO PRESERVE THE LANGUAGE HERITAGE OF KOSOVO AND МЕТОHIЈА, THE CURRENT RESEARCH AND ANCESTORS EXPERIANCE

Abstract: This paper discusses the linguistic research in the territory of Kosovo and Metohija and the tasks still need to be done. This research points out the contribution, especially in the field of lexicography, dialectology and onomastics, given by teachers and other education workers in this region. It states the importance of their work for the preservation of linguistic heritage, but also to perform the relevant linguistic and nonlinguistic conclusions. It points out the importance of further language tests and participation in them of current and future teachers, who are in constant contact with informants.

Keywords: Kosovo and Metohija, teachers, Serbian folk talking, dialect dictionaries, collections of words, onomastics.